

Voda v slovenski terminologiji, frazeologiji in paremiologiji

DOI: 10.4312/SSJLK.62.82-91

Nataša Jakop, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana;
natasajakop@zrc-sazu.si

Matej Meterc, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana;
matej.meterc@zrc-sazu.si

Andreja Žele, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana; andreja.zele@ff.uni-lj.si

V prispevku¹ nas zanima raba besede *voda* z jezikovnega in jezikoslovnega vidika. Izraz *voda* je življenjsko in posledično besedno osnovni pojav. Temu primerno je tako bivanjsko kot besedno zelo razširjen in uporabljan praktično na vseh področjih našega delovanja. Terminologizacija poudari težnjo po novih pomenih in poimenoivanjih, ki bi čim bolj jasno in natančno izražali in opredeljevali pojmovanje novih referenčnih vsebin. Frazeologija pokaže, da je leksem *voda* frazemotvoren, metaforizacija pa pogosto izkustveno in kulturološko utemeljena. Paremiologija pa opozori na živo in aktualno rabo leksema tudi v stavčnih in povednih zgradbah.

voda, slovenščina, terminologija, frazeologija, paremiologija

This article examines the use of the word *voda* 'water' from both a linguistic and philological perspective. The expression *voda* constitutes a fundamental phenomenon in both existential and lexical terms. Accordingly, it is highly pervasive in lived experience as well as in language, and it is employed across virtually all domains of human activity. Terminologization highlights the need for new meanings and designations to express and define conceptualizations of new referential content as clearly and precisely as possible. Phraseology demonstrates that the lexeme *voda* possesses significant phrase-forming potential, and metaphorization is frequently grounded in experiential and cultural foundations. Paremiology, in turn, draws attention to the living and contemporary use of the lexeme in sentential and clausal structures.

water, Slovenian, terminology, phraseology, paremiology

1 *Voda* v slovenski terminologiji

V različnih strokah je *voda* osnovni in celo ključni pojem, zato je pričakovano tudi zelo razširjen osnovni termin, bodisi v stalnih besednih zvezah bodisi v tvorjenkah. To je posledica njene osrednje vloge kot bistvene življenjske sestavine oz. tekočine. Prav zaradi tega

- 1 Prispevek je nastal kot del programa P6-0038 Slovenski jezik v sinhronem in diahronem razvoju in projekta J6-50197 Jezik, kultura in vrednote: gospodarska podoba vsakdanjika v folklornih obrazcih, ki ju financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Urška Perenič (ur.): *Voda v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*.

Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2026

(zbirka Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 62)

ISSN 2386-0561, e-ISSN 2386-057X

ISBN 978-961-297-845-7, 978-961-297-846-4 (PDF)

statusa je *voda* v terminoloških slovarjih osrednji referenčni pojem in zato nosilec zaključnega pojmovnega sistema, hkrati s tem pa gradnik terminološke mreže. Glede na leksikalizacijo pomeni terminologizacija odmik od splošne jezikovne rabe na strokovna področja.

Voda je zelo jasno opredeljena tako z znanstvenih vidikov (npr. kemija, geografija, okolje, pravo) kot z vidika zakonodaje.² Kemijske opredelitve temeljijo na sestavi in funkciji: je kemijska spojina z jasno formulo in lastnostmi. Pogosteje rabljeni so besednozvezni termini kot *destilirana voda*, *deionizirana voda*, *mineralna voda*, *težka voda*, *voda kot topilo*. Npr. v medicini in farmaciji je voda obravnavana zlasti glede na kakovost in funkcijo, kar kažejo pogostejše terminološke zveze kot *prečiščena voda*, *voda za injekcije*, *vsebnost vode*. V geografiji oz. hidrologiji se opredeljuje kot naravni pojav glede na lokacijo, gibanje, agregatno stanje, kar izražajo termini kot *tekoče vode*, *stoječe vode*, *površinske vode*, *vodni krog*, *vodni režim*, *oskrba z vodo* ipd. V pravu in okoljevarstvu se *voda* opredeljuje kot normativni pojem oz. kot naravno javno dobro v zvezah kot *vodna pravica*, *upravljanje voda*, *vodni vir* ipd.³ Beseda *voda* je torej tudi normativno zelo natančno definirana.

1.1 *Voda kot sestavina besednih zvez*

Kot jedro stalnih besednih zvez ohranja izhodiščni pomen 'naravna prozorna tekočina brez barve, vonja in okusa', dodatna določila pa izraz *voda* pomensko še natančneje opredeljujejo oz. pomensko specializirajo v besednozvezni termin. Nekaj najpogosteje uporabljenih terminov je *pitna voda*, *odpadna voda*, *površinska voda*, *podzemna voda*, *morska voda*, *destilirana voda* in ti sodijo na določena strokovna področja ali v več njih hkrati.

Lahko je **v vlogi določila**, ki pomensko opredeljuje stalno zvezo: *vodno telo*, *vodni tok*, *vodni sloj*, *vodno zemljišče*, *vodna črpalka*⁴ ↔ *črpalka za vodo*.

1.2 *Voda kot sestavina tvorjenk*

Kot temeljni izhodiščni pojem z zelo razširjeno izrazno in pomensko rabo je *voda* tudi **besedotvorno zelo produktivna**. Ker je tako osnovni pojem, se lahko obrazili, npr. *podtalnica*. Tvori modifikacijske izpeljave kot *vodnat*, *vodnjak*, *vodarna*, predložno-priponske izpeljave tipa *razvodje*.

Največ je zloženek kot *vodotok*, *vodovod*, *vodomer*, *vodonosnik*, *vodotesen*. Najbolj rabljene zloženske so (že) del splošnosporazumevalne slovenščine: *vodoinštalacijski* (delo, material), *vodoljuben* (rastlina), *vodoneprepusten* (material, beton), *vodoraven* (smer, črta, ploskev), *vodovoden* (voda, cev, omrežje).

2 Tako je npr. v kemiji *voda* natančno opredeljena spojina, v medicini pa ima pretežno funkcionalno vlogo.

3 V zakonodaji (npr. Zakon o vodah: ZV-1 - Zakon o vodah (ZV-1-NPB7)) ima *voda* strogo določen pomen, ki se lahko razlikuje od vsakdanje rabe.

4 Strokovnjaki (Šmalc, Müller 2011: 205) opozarjajo, da je predložno določilo, desno od jedra, včasih pomenovalno natančneje, npr. gre v tem primeru za *črpalko za vodo* (namen) ali za *črpalko* (s pogonom) *na vodo*; obstajajo namreč tudi *vetrne črpalke na vodo* ali *toplotne črpalke na vodo in zrak* ipd.

1.3 Do kolikšne mere se pri rabi besede *voda* uresničujejo pomenski prenosi?

Z vidika leksikalizacije se terminologizacija obravnava kot prenos pomena zaradi novega poimenovanja (z referenčno vsebino) in je zato objektivno poimenovanje vsebine.⁵ V določenih poimenovalnih besednih zvezah se *voda* uporablja v prenesenem pomenu: zaradi dodanega prilastkovnega določila se pojmovanje iz izhodiščnega pomena 'naravna prozorna tekočina brez barve, vonja in okusa' premakne v drugotne/metaforične pomene 'vodi podobna raztopina, ki se uporablja kot sredstvo za nego, razkuževanje zlasti kože'. Tako npr. različne vrste dišav z različnimi koncentracijami dišavnih olj v razredčenem alkoholu v jedru poimenovanja vključujejo izraz *voda*: *parfumska voda* je najvišji koncentrat dišave, *toaletna voda* je po koncentraciji dišavnih olj srednja oblika dišave, *kolonjsko voda* je najbolj osvežujoča z manjšo koncentracijo dišavnih olj, bolj namensko usmerjena zveza je npr. *ustna voda*, *lasna voda* ali zlasti zgradbeno zanimiva stalna zveza *voda/vodica za po britju*.

Pogosto tudi slišimo, da ima nekdo *vodo v kolenu*, kar je laičen opis za strokovno zvezo *izliv v kolenski sklep*, ki označuje pojav, ko se v sklepnih votlini nabere povečana količina vnetne tekočine, torej tu je *voda* uporabljena v pomenu 'vnetne tekočine'.

Izraz *voda* je metonimično rabljen tudi za 'reko, jezero ali morje' v *Vode s tega ozemlja odteka v isto morje*, *Živi ob vodi*, *Rad preživlja dneve ob vodi*.

Z vidika opomenjanja je torej termin pogosto leksikalizirana terminološka metafora (kognitivna/konceptualna metafora) z zgolj denotativno/poimenovalno/vrednostjo, ki v končni poimenovalni vlogi s kar največjo možno predstavno vrednostjo izniči vsako konotativnost (tako sistemsko kot besedilno).

2 *Voda* z vidika frazeologije

Poleg biološke pomembnosti *voda* izkazuje tudi frazeološko vrednost, saj je ta beseda frazemotvorna in kot frazeološka sestavina tudi konceptualno nosilka različnih pomenov.⁶ Metaforizacija *vode* v frazemih je pogosto izkustveno utemeljena⁷ in kognitivno motivira-

5 Frazeologizacijo pa bi lahko obravnavali kot prenos pomena zaradi preimenovanja (s konotacijo v sporočanjско-pragmatski vlogi) in je zato subjektivno (pre)imenovanje vsebine z leksikalizirano konverzacijsko metaforo z obvezno konotacijsko/preimenovalno/vrednostjo.

6 Obširna študija o *vodi* v slovanski frazeologiji in paremiologiji – terminološko uvaja tudi izraze, kot sta *hidrofrazemi*, *hidroparemije*, gradivo pa analizira z različnih vidikov, tj. kognitivnega, lingvokulturološkega, ideografskega, dialektološkega, kontrastivnega, kontekstualnega, strukturno-pomenskega, zgodovinskega in etimološkega – je izšla leta 2013 v dveh knjigah (Fedoszov, Zoltan, Janurik 2013). Narejena je bila tudi kontrastivna analiza frazemov z leksemom iz semantičnega polja *voda* v grščini, latinščini in hrvaščini (Mijić, Bartulović 2016).

7 Kržišnik je z analizo kolokabilnosti leksema *voda* v korpusnem gradivu (*Gigafida*) in primerjavo strukture njegovega slovarskega sestavka v SSKJ ugotovila, da je »v slovenščini bolj prisotna izkušnja s tekočo kot stoječo vodo« (Kržišnik 2013b: 357–358).

na, kar omogoča določeno stopnjo konceptualne predvidljivosti.⁸ Na primer: stavčni frazem *Voda teče v grlo komu* je motiviran s predstavo neprijetne izkušnje utapljanja, ki je metaforično izražena v pomenu frazema 'kdo je v zelo težkem, neprijetnem položaju, v hudi (časovni) tiski'.⁹

2.1 Strukturna in funkcijska raznovrstnost frazemov s sestavino voda

V *Slovarju slovenskih frazemov* (v nadaljevanju SSF) je navedenih 51 frazemov, njihovih variant in pretvorb,¹⁰ ki imajo v svoji zgradbi sestavino *voda*. Strukturno in funkcijsko gre za različne tipe frazemov, med katerimi prevladujejo besednozvezni frazemi, medtem ko so stavčni zastopani v bistveno manjšem številu.¹¹

Med besednozveznimi frazemi je največ glagolskih (32),¹² npr. *kaliti vodo [kómu],¹³ napeljati vodo na svoj mlín, nositi vodo v Sávo, pásti v vodo, peljati kóga žéjnega čez vodo, utopiti kóga v žlíci vóde*. Med glagolskimi frazemi je skoraj polovica primerjalnih frazemov (13), npr. *báti se kóga/čésa kot hudíč žégnane vóde,¹⁴ počútití se kot ríba v vódi, potrebovátí kàj kot Sahára vódo, topítí se kot sládkor v vódi*. Te primerjave temeljijo na zaznavnem izkustvu (kot riba v vodi, suho kot v puščavi, kot sladkor v vodi) pa tudi na kulturnem izročilu (obredna vloga blagoslovljene vode).

Bistveno manj je ostalih skupin besednozveznih frazemov: prislovni frazemi (6), npr. *[tám] za devétimi gorámi [in vodámi], ne kròp ne vóda*, med njimi so tudi primeri primerjalnih frazemov (3), npr. *kot ríba v vódi, kot ógenj in vóda*, samostalniški frazemi (5), npr. *ráca na vódi, tíha vóda, vihár v kozárцу vóde, življénje ob krúhu in vódi*, pri čemer je slednji v resnici le pretvorba glagolskega frazema *živéti ob krúhu in vódi*. Najmanj je pridevniških frazemov (1), saj je v SSF naveden le en primer pridevniškega primerjalnega frazema: *zdráv kot*

8 Kržišnik je analizirala koncept vode z vidika njegovih preslikav v ciljne domene ter pokazala, kako so te konceptualne metafore jezikovno uresničene v slovenski frazeologiji, npr. preslikava VODE v ČAS v frazemu *voda teče v grlo komu* in VODE v GOVORJENJE v frazemu *kaliti vodo* (Kržišnik 2013b: 358–359).

9 Kjer ni drugače označeno, je frazeološki pomen iz SSF.

10 V SSF so variante frazemov pogosto prikazane kot samostojni frazemi in s kazalko usmerjeni k osnovnim oblikam. Teoretična šibkost slovarja je, da so frazeološke pretvorbe obravnavane kot samostojni frazemi brez kazalčne usmeritve k izhodiščni glagolski obliki frazema (npr. *življenje ob kruhu in vodi*).

11 Glede na konceptualno zasnovano SSF je v resnici presenetljivo, da so stavčni frazemi v slovar sploh zajeti, saj je avtor slovarja pojasnil, da v slovar ni vključil »frazemov s stavčno ali večstavčno sestavo«, ker »vse te kategorije ne spadajo v frazeološki slovar, čeprav so za frazeologa zanimive« (SSF: Predgovor).

12 Tu se zdi zanimiva povezava z opažanjem pri Kržišnik (2013b: 357), ki je ob analizi slovarskega sestavka leksema *voda* v SSKJ pokazala, da se *vodi* pripisovane lastnosti v slovenščini v največji meri izražajo glagolsko, in sicer najpogosteje glagoli premikanja (*teči, dreti, izvirati, vreti, naraščati, upadati*), sledijo glagoli spreminjanja agregatnega stanja (*hlapeti, zmrzniti*) in glagoli naravnega oglašanja (*klokotati, šumljati*). To kaže, da je bila prav leksikalizacija glagolskih zvez pri frazemih s sestavino *voda* ena od zgodnjih faz procesa frazeologizacije.

13 V SSF so vse frazeološke sestavine onaglašene, kar je pri učenju slovenščine kot drugega/tujega jezika lahko tudi prednost, zato jih v tem prispevku ohranjamo zapisane z naglasnimi mesti.

14 Frazem je sestavljen iz stalne besedne zveze *žegnana voda*, ki je pogovorni izraz za *blagoslovljeno vodo*.

riba [v vòdi]. Opazno manj od besednozveznih frazemov je v SSF vključenih stavčnih frazemov (6), npr. *Krí ni vòda, vòda tèče kómu v grílo, [Sàj] ne gorí vòda* (prim. opombo 11).

2.2 Variantnost frazemov s sestavino voda

Kot je razvidno že iz zgornjih primerov, gre pri nekaterih v SSF navedenih frazemih v resnici le za variante frazema oz. frazeme, ki si delijo skupno frazeološko sliko, npr. poleg frazema *báti se kóga/česa kot hudič žégnane vòde* sta navedeni še leksikalni varianti, kjer sestavino *hudič* lahko nadomesti njegova sopomenka *vrag*,¹⁵ glagolsko sestavino *bati se* pa glagol *izogibati se* (*báti se kóga/česa kot vrág žégnane vòde, izogibati se kóga/česa kot hudič žégnane vode*). Podobno še: *napeljáti vòdo na svój mlín* z leksikalnimi in vidskimi variantami *obrníti vòdo na svój mlín, speljáti vòdo na svój mlín, speljeváti vòdo na svój mlín*. Za vidsko varianto gre tudi pri frazemih *peljáti kóga žéjnega čez vòdo, prepeljáti kóga žéjnega čez vòdo*. Frazem *v rešétu vòdo nosíti* ima oblikoslovno varianto z *rešétom vòdo nosíti*, slednji pa ima še leksikalno varianto z *rešétom vòdo zajémati*.

Variantnost je v SSF prikazana na različne načine. Varianta je zajeta v prikazu osnovne oblike frazema (z oglatimi oklepaji),¹⁶ npr. *[tám] za devétimi gorámi [in vodámi]*, ki zajame štiri različne oblike frazemov: *za devétimi gorámi, za devétimi gorámi in vodámi, tám za devétimi gorámi, tám za devétimi gorámi in vodámi*. V nekaterih primerih pa sta varianti prikazani tudi ločeno, npr. *[Sàj] ne gorí vòda* in *[Vèndar] ne gorí vòda*. Ti bi bili v frazeografskem smislu ustrezneje obravnavani v istem sestavku: *[Sàj/Vèndar] ne gorí vòda*, vključujejo pa tri različne oblike istega frazema: *Ne gorí vòda, Sàj ne gorí vòda, Vèndar ne gorí vòda*.

2.3 Motivacija za nastanek frazemov s sestavino voda

Motivacijski viri za nastanek frazemov s sestavino *voda* so različni: bodisi naravne lastnosti vode bodisi kulturološko, kognitivno, gospodarsko in družbeno pogojeni viri. Fizikalne in kemijske lastnosti vode so motivirale nastanek frazemov *Krí ni vòda, [Sàj] ne gorí vòda, kot ógenj in vòda, v rešétu vòdo nosíti, topíti se kot sládkor v vòdi, trésti se kot šíba [na vòdi]*. Literarni izvor se pripisuje frazemu *kalíti vòdo [kómu]*; SSF navaja možnosti izvora iz Ezopove basni o volku in jagnjetu oz. svetopisemski izvor. Iz besedil pravljic se je kot intenzifikator prislovnega pomena frazeologizirala ustaljena zveza *[tám] za devétimi gorámi [in vodámi]* 'zelo daleč'. Frazem *tíha voda* 'miren človek' je nastal iz paremije *Tíha voda bregove dere* zaradi poimenovalnih potreb, saj samostalniška oblika omogoča večje število realiziranih skladenjskih možnosti kot izhodiščni stavčni frazem. Nastanek več frazemov so motivirali bodisi nekatera izkustva z vodo, npr. *pásti v vòdo* 'propasti, ne uresničiti se', bodisi (gospodarske) dejavnosti, povezane z vodo, npr. ribolov (*kot riba v vòdi* '1. ugodno, prijetno, 2. spretno,

15 O variantnosti sopomenk za nadnaravno bitje *hudič* v slovenski frazeologiji prim. Kržišnik (2019).

16 Različni slovarji za prikaz variantnosti frazemov uporabljajo različne vrste oklepajev, npr. v eSSKJ so leksikalne variante prikazane v okroglih oklepajih.

iznajdljivo'), plovba (*zaiti v nevárne vóde* 'zaiti v neprijeten, nevaren položaj'), mlinarstvo (*vóda na mlín kóga* 'kar komu zelo ustreza, mu je v korist'). Pogosto pa je motivacija frazema bolj zabrisana in je videti, kot da se je ustalila slikovita predstava ravno zaradi nazornega pretiravanja, ki je vsebovano tudi v frazeološkem pomenu, npr. *utopiti kóga v žlíci vóde* 'zelo sovražiti koga, želeli ga uničiti'.

2.4 Razmerje med dobesednim in frazeološkim pomenom

Pri mnogih frazemih s sestavino *voda* je ohranjena možnost t. i. dvojnega branja, torej razumevanje tako na nefrazeološki, referenčni oz. dobesedni ravni, kjer je voda tekočina, kot tudi na frazeološki, metaforični oz. pomenskopreneseni ravni, kjer je *voda* metaforizirana kot korist oz. sredstvo za doseg lastnega cilja, nejasnost, nepredvidljivost, nevarnost, smrt, revščina, pomanjkanje ipd., npr. *speljáti vódo na svóji mlín* 'narediti kaj v svojo korist', *krí ni vóda* 's človekovim temperamentom, z njegovimi sorodstvenimi vezmi je treba računati', *scočiti v vódo* 'utopiti se', *peljáti kóga žéjnega čez vódo* 'z vitim govorjenjem, ravnanjem izmakniti se izpolnitvi zahtev koga', *živéti ob krúhu in vódi* 'živeti zelo slabo, v pomanjkanju'.

Analiza razmerja med pomeni besede *voda* in frazeološkim pomenom pokaže, da je glede na stopnjo motiviranosti največja skupina frazemov delno motiviranih oz. frazeoloških sklopov. Primeri frazeoloških zraslekov, tj. pomenske skupine frazemov, pri katerih motivacijsko izhodišče ni več razvidno, so redki, npr. pragmatični frazem *ráca na vódi* 'izraža začudenje, občudovanje', *kàj ne píje vóde* 'kaj je neverjetno, nemogoče'.

Nekatere frazeme od nefrazeološke rabe ločujejo tudi določene slovnične posebnosti, npr. vezljivostne lastnosti in omejitve. Npr. frazem *kalíti vódo [kómu]* 'povzročati zmedo, nejasnost' ima osebkovo udeležensko mesto običajno zasedeno s samostalnikom kategorije +človeško, vezljivostni dajalnik pa je v rabi pogosto realiziran in zapolnjen, npr. *Predsednik vlade pa bo moral nehati kalíti vódo zdaj tem zdaj onim stavkajočim*.¹⁷ V nefrazeološki (dobesedni) rabi je osebkovo udeležensko mesto realizirano tudi s samostalnikom kategorije –človeško, glagol pa brez vezljivostnega dajalnika, npr. *Včeraj dopoldne je plavajoči bager še zmeraj kalil vódo nekaj metrov od plaže*. Podobne, še bolj opazne razlike v vezljivostnih lastnostih so prisotne v frazemu *kàj ne píje vóde* 'kaj je neverjetno, nemogoče' v primerjavi z nefrazeološko zvezo *kdo ne píje vode*.

Kot smo videli ob primerih zgoraj, so določena opozicijska razmerja vode z drugimi snovmi in pojavi vgrajena že v zgradbo posameznih frazemov, npr. *voda – ogenj, voda – puščava, voda – vino, voda – kruh*. Redkejši pa so primeri, kjer se opozicija vzpostavi kot razmerje med dvema frazemoma. Tak primer predstavlja par *počutiti se kot riba v vodi – počutiti se kot riba na suhem*, ki temelji na opoziciji med vodo kot naravnim habitatom rib in kopnim kot njegovim nasprotjem, s čimer je vzpostavljena frazeološka protipomen-skost: *počutiti se dobro – počutiti se slabo*.

17 Zgledi v prispevku so – če ni označeno drugače – iz korpusa Gigafida 2.0.

2.5 Sodobna raba in korpusna potrjenost

Glede rabe frazemov s sestavino *voda* lahko potrdimo, da imajo skoraj vsi v SSF navedeni frazemi potrjeno rabo v sodobni slovenščini in bi se po merilih za vključevanje v eSSKJ v pretežni meri uvrstili v tretjo izdajo *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Potrditve nimajo npr. *nositi vodo v Savo* (niti njegova varianta *nositi vodo v morje*), *piti vino kot vodo* in nekatere druge posamezne variante frazemov. Na drugi strani pa korpusno gradivo razkrije tudi več primerov frazemov, ki jih v SSF ni in se bodo v eSSKJ zagotovo uvrstili, npr. *splavati po vodi*, *odkriti toplo vodo*, *politi koga z mrzlo vodo* ipd., kar pomeni, da se bo nabor slovarsko obravnavanih frazemov s sestavino *voda* in njihovih variant povečal.

3 Voda z vidika paremiologije¹⁸

Paremiološki izrazi (z eno besedo tudi paremije) so zaradi statusa zaključene povedi ali verige povedi in žanrskih značilnosti posebno raziskovalno področje znotraj frazeologije (Mlacek 1983: 135–136; Kržišnik 2013a: 25; Meterc 2017: 12), se ji pa nekatere paremije (npr. anekdote in uganke) zaradi razraščanja v daljša besedila in manjše ustaljenosti oblike tudi izmikajo (Čermák 2017: 60). Prikazali bomo številčnost pojavljanja paremioloških izrazov s sestavino *voda* v zbirkah in slovarjih. V nadaljevanju se bomo posvetili zlasti izrazom, ki so bili do leta 2026 objavljeni v *Slovarju pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov* (Meterc 2020–) (v nadaljevanju SPP). Najprej jih bomo tipološko opredelili, nato pa analizirali vloge, ki jih ta sestavina opravlja v motivaciji in sporočilnosti sodobnih slovenskih paremij.

3.1 Sestavina *voda* v zbirkah in slovarjih, ki vključujejo pregovore in druge paremije

Beseda *voda* pogosto nastopa v slovenskih pregovorih in sorodnih paremioloških izra-
zih. Njeno pogostnost lahko ocenimo s primerjavo z najpogostejšimi somatizmi (npr. *roka*
in *glava*) in zoonimi (npr. *pes* in *mačka*) v vlogi sestavin paremij. Pogostnost pojavljanja
našteti leksemov v zbirki *Pregovori* (Babič idr. 2023) je dokaj primerljiva:¹⁹ *voda* (501), *roka*
(572), *glava* (507), *pes* (404), *mačka* (232). Upoštevati moramo, da korpus *Pregovori* vključuje
tudi paremije, ki so v sodobni rabi redke ali odsotne (npr. *Sinočnje vode ne izlij, dokler*
današnje še ni). Oglejmo si pojavljanje paremiološke sestavine *voda* v sodobnih slovarskih
virih. V *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (v prvi in tudi v drugi izdaji SSKJ2) najdemo

18 Paremiologija je jezikoslovna in folkloristična disciplina, ki proučuje pregovore in sorodne paremiološke izraze (Permjakov 1970: 100–101; Mlacek 1983: 30; Mieder 2004: 117).

19 Zbirka *Pregovori* vključuje ok. 37000 zapisov pregovorov in njihovih variant iz objavljenih in zasebnih zbirk ter terenskih in drugih zbiralnih akcij. Zasnovana je kot jezikovni korpus in omogoča iskanje paremioloških sestavin po njihovi lemi in mnogih kombinacijah korpusnih iskalnih pogojev, kar je edinstven primer takega vira podatkov v sodobni paremiografiji. Čeprav zbirka ni opremljena s paremiološkimi lemmami, ki bi vključevale vse variante enega pregovora pod določeno osnovno obliko, in zato lahko podamo le skupno število vseh variant, menimo, da že ta podatek (primerjalno z naštetimi somatizmi in zoonimi) priča o produktivnosti motiva *vode* v slovenski paremiologiji.

pregovore *Voda še za v čevlje ni dobra, Kri ni voda, Vrč hodi toliko časa po vodo, dokler se ne razbije* in reke *Tiha voda bregove dere, Še dosti vode bo preteklo in Saj ne gori (voda)*.²⁰ Novi splošni razlagalni slovar eSSKJ bo glede na dosedanje analize za slovar SPP (Meterc 2017: 212–230; 2022: 507) vključeval večino od njih. Zaenkrat je vanj vključena *Voda še za v čevlje ni dobra* pri iztočnici *čevelj* z varianto *Voda še za čevelj ni dobra* in pomensko razlago 'izraža, da je voda ob določeni priložnosti za pitje manj zaželena kot kaj drugega, zlasti alkoholne pijače'. SPP je prvi specializirani paremiološki slovar za slovenščino (Meterc 2020–). Vanj je bilo do leta 2026 vključenih 757 korpusno preverjenih paremioloških izrazov sodobne slovenščine (iz gradiva od začetka 90. let dalje). Med iztočnicami prevladujejo pregovori, vključeni pa so tudi drugi paremiološki žanri (Meterc 2022: 506). V SPP je *voda* sestavina osnovnih slovarskih oblik izrazov *Kri ni voda, Saj ne gori voda, Tiha voda bregove dere* in *Voda še za v čevlje ni dobra*. Pojavlja se še v variantah izraza *Mladost je norost* (npr. *Mladost je norost, čez vodo skače, kjer je most*).

3.2 Tipološka opredelitev paremij z leksikalno sestavino *voda*

V SPP pregovore po Mlackovem (1983: 131–133) merilu razlikujemo od rekov: prvi izražajo nauk oz. zakonitost (npr. *Kri ni voda, Voda še za v čevlje ni dobra* in *Mladost je norost, čez vodo skače, kjer je most*), drugi pa le opisujejo tip situacije (*Saj ne gori voda, Tiha voda bregove dere*). Pri mnogih paremijah je razliko preprosto ugotoviti, pri nekaterih težje (Mlackec 1983: 131–137). Primer izraza, ki je v SPP opisan kot rek ('opisuje situacijo, v kateri kdo, ki je sicer umirjen, neopazen, običajen, preseneti z delovanjem'), vendar meji na pregovor, je *Tiha voda bregove dere*.²¹ V zvezi s tem pregovorom izpostavimo njegovo ustaljeno pretvorbo v besednozvezni (samostalniški) frazem *tiha voda*. V SPP vključujemo tudi ustaljene antipregovore – parodične prenovitve pregovorov (Mieder 2004: 178; Meterc 2017: 37–37; 2022: 509). Tak je antipregovor *Voda še v kolenu ni dobra*, ki je nastal iz pregovora *Voda še za v čevlje ni dobra*. Antipregovorom so po parodičnosti podobni velerizmi, ki parodirajo ustaljene izraze, postavljene v premi govor (Mieder 2004: 15; Meterc 2017: 35–36; 2022: 509). V SPP velerizma s sestavino *voda* (še) ni. V zbirki *Pregovori* zasledimo velerizem, v katerem je *voda* poseobljena in nastopa v paru z viskijem: »V tej deželi varčujejo,« je rekla *voda*. »Nisem opazil,« je rekel *whiskey*. Poseben tip paremij so nekonvencionalne frazeološke replike, ki predstavljajo neadekvaten ter pogosto (a ne vedno) humoren (zlasti absurden) ustaljen odziv na izjavo drugega govornika (Meterc 2022: 509). Na vprašanje *Kakšna je voda?*

20 Z oklepajem je v primeru reka *Saj ne gori (voda)* nakazano, da je *voda* fakultativna sestavina. SSKJ je variantnost frazeoloških in tudi paremioloških izrazov obravnaval le do določene mere. V sodobni rabi je varianta brez sestavine *voda* redka.

21 Pregovorna interpretacija tega izraza, ki bi izpostavila zakonitost, bi se glasila, da 'kdo, ki je sicer umirjen, neopazen, običajen, ponavadi preseneti z delovanjem', kar pa ne ustreza gradivu, v katerem se ta rek tipično pojavlja ob že udejanjenih presenetljivih dejanjih in ne potencialnih dejanjih katerekoli osebe s takim značajem.

se odziva replika *Mokra*, ki je po podatkih spletne anketne raziskave (Meterc, Pallay: v tisku) poznana več kot 80 % slovenskih govorcev. Tudi ta izraz je predstavljen v SPP. Med redkimi vražami, ki so bile do zdaj vključene v SPP (npr. *Črepinje prinašajo srečo*), takih s sestavino *voda* ni.

3.3 *Voda* kot leksikalna sestavina pregovorov in drugih paremij z vidika motivacije in sporočilnosti

Rek *Saj ne gori voda* po SPP 'opisuje situacijo, v kateri je čigavo hitenje, priganjanje, pretirano, odveč'. S hiperbolično, fizično nemogočo situacijo, ki bi zaradi svoje skrajnosti zahtevala takojšen odziv, posredno okarakterizira sogovornikov pretiran odziv na kaj. Tudi v naslednjem primeru se motivacija reka opira na fizikalne lastnosti vode: snov, ki lahko teče mirno, neslišno in neopazno, a je lahko presenetljivo močna. Rek *Tiha voda bregove dere* 'opisuje situacijo, v kateri kdo, ki je sicer umirjen, neopazen, običajen, preseneti z delovanjem'. Po sporočilu so mu podobni pregovori *Ne sodi knjige po platnicah, Videz ni vse in Videz vara*. Sestavina *voda* lahko kot vodotok predstavlja tudi fizično oviro: v dopolnitvi pregovora *Mladost je norost, čez vodo skače, kjer je most* se v variantah izmenjuje s sestavinami *potok, reka* in *jarek*. *Voda* je v paremiološki motivaciji lahko tudi nezaželen snov, kot npr. v pregovoru *Voda še za v čevelj ni dobra*, ki 'izraža, da je voda ob določeni priložnosti za pitje manj zaželen kot kaj drugega, zlasti alkoholne pijače'. Z absurdnim zoženjem uporabe ta pregovor zmanjša vrednost *vode* in s tem posredno izpostavi željo po drugi pijači, čeprav ta funkcija *vode* v njem ni eksplicitno navedena. V pregovoru *Kri ni voda* je *voda* primerjana z drugo tekočino in 'izraža, da je otrok po kakšni lastnosti, zanimanju, nadarjenosti podoben svojim staršem ali enemu izmed njih; izraža, da je temperament pri čem močan dejavnik; izraža, da si sorodniki pomagajo, so si blizu'. Tudi sinonimni tавтоloški pregovor *Kri je kri* priča o tem, da je predstava o krvi kot nosilcu dednih lastnosti v kulturi in jeziku močno zakoreninjena. Podobno sporočilo nosijo še drugi sopomenski pregovori, ki so bili že vključeni v SPP: *Jabolko ne pade daleč od drevesa, Kakršen oče, takšen sin, Kakršna mati, takšna hči, Kakršni starši, takšni otroci* in *Kar mačka rodi, miši lovi*.

4 Za sklep

Voda je prisotna na vseh področjih človekovega bivanja. Kot osnovni pojem in posledično osnovni leksem pričakovano izkazuje najširše pomenotvorne, besedotvorne in skladenske zmožnosti rabe, upoštevajoč zvrstno-stilne in kontekstne potrebe oz. zahteve. Tako se z razširjeno uporabo izraza *voda* lahko hkrati razkrivajo tudi široke jezikovnosistemске zmožnosti rabe tovrstnih osnovnih leksemov v posameznem jeziku, v tem primeru v slovenščini.

Viri in literatura

- BABIČ, Saša, ERJAVEC, Tomaž, IVANČIČ KUTIN, Barbara, JAKOP, Nataša, KROPEJ TELBAN, Monika, PEČE, Miha, ŠRIMPF VENDRAMIN, Katarina, STANONIK, Marija, 2023: *Collection of Slovenian paremiological units Pregovori 1.1. Slovenian language resource repository CLARIN.SI*. Na spletu (dostop 1. 2. 2026).
- ČERMÁK, František, 2017: *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Praga: Univerzita Karlova v Praze, Karolinum. eSSKJ = eSSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 2016–. www.fran.si (dostop 1. 1. 2026).
- Fran: *slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU*, 2014–, različica 8.0. www.fran.si (dostop 1. 2. 2026).
- Gigafida 2.0: Korpus pisne standardne slovenščine*. Na spletu (dostop 1. 1. 2026).
- KRŽIŠNIK, Erika, 2013a: Moderna frazeološka veda v slovenistiki. Nataša Jakop, Mateja Jemec Tomazin (ur.): *Frazeološka simfonija: Sodobni pogledi na frazeologijo*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 15–26.
- KRŽIŠNIK, Erika, 2013b: Voda kot izhodiščna domena v slovenskih frazemih. Andraš Zoltan, Oleg Fedoszov, Szabolcs Janurik (ur.): »Voda« v slavjanskoj frazeologiji i paremiologiji = A víz a szláv frazeológiában és paremiológiában = *Water in Slavonic phraseology and paremiology*. Budimpešta: Tinta Könyvkiadó. 356–361.
- KRŽIŠNIK, Erika, 2019: Hudič in njegovi sinonimi v slovenski frazeologiji. Mária Dobříková (ur.): *Perceptia nadprirodzena vo frazeológii: Slavofraz 2019*. Bratislava: Univerzita Komenského. 216–225.
- METERC, Matej, 2017: *Paremiološki optimum: Najbolj poznani in pogosti pregovori ter sorodne paremije v slovenščini*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- METERC, Matej, 2020–: *Slovar pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov*. www.fran.si (dostop 1. 2. 2026).
- METERC, Matej, 2022: Explanations of meaning for paremiological genres in the eSSKJ and SPP dictionaries: what is expressed with a proverb, saying, superstition, weather proverb, antiproverb, wellerism, slogan and unconventional reply? *Rasprave Inštituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 48/2. 505–524.
- METERC, Matej, PALLAY, Jozef, v tisku: *Nekonvencionalne frazeološke replike v slovenščini*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- MIEDER, Wolfgang, 2004: *Proverbs: A handbook*. Westport: Greenwood Press.
- MIJIĆ, Linda, BARTULOVIĆ, Anita, 2016: Phrasems with Lexical Components Belonging to the Semantic Field of *Water* in Classical Languages and Croatian. *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 28/1. 123–141.
- MLACEK, Jozef, 1983: Problémy komplexného rozboru prísloví a porekadiel. *Slovenská reč* 48. 129–140.
- PERMJAKOV, Grigorij, 1970: *Ot pogovorki do skazki: Zametki po obščej teorij kliše*. Moskva: Nauka.
- SSKJ2 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika: druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*, 2014. www.fran.si (dostop 1. 1. 2026).
- SSF = Janez Keber: *Slovar slovenskih frazemov*. www.fran.si (dostop 1. 2. 2026).
- ŠMALC, Andrej, MÜLLER, Jakob, 2011: *Slovensko tehniško izrazje: jezikovni priročnik*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ZOLTAN, Andraš, FEDOSZOV, Oleg, JANURIK, Szabolcs (ur.), 2013: »Voda« v slavjanskoj frazeologiji i paremiologiji = A víz a szláv frazeológiában és paremiológiában = *Water in Slavonic phraseology and paremiology: kolektivnaja monografija*. Budimpešta: Tinta Könyvkiadó.